

Land och frihet

Ken Loach film om det spanska inbördeskriget är en smärtsam men likafullt hoppfull historia om vad kunskap om det förflutna kan lära unga idag. Filmen skildrar ett stort politiskt skeende genom några enskilda människors öden. Liksom i sina tidigare filmer låter Ken Loach oss komma nära människorna, deras drömmar och besvikelser.

Rekommenderad från åk 9 till gymnasiet

En filmhandledning av Annika Thor

Filmens handling

1936 reser David, en ung, arbetslös kommunist från Liverpool, till Spanien för att delta i inbördeskriget på den republikanska sidan. På ett spanskt tåg träffar han Bernard, en fransk anarkist som ska ansluta sig till milisen, förknippad med det revolutionära socialistpartiet POUM. Milisgruppen leds av kapten Vidal och består av kvinnor och män, spanjorer och utländska frivilliga som David, bland andra Bernard, amerikanen Gene Lawrence, spanjorskan Maite och irländaren Coogan och hans spanska fästmö Blanca. Alla förenade av viljan att försvara det spanska folket mot fascismen.

Vid ett anfall mot en fascistkontrollerad by dödas Coogan. Milisen lyckas dock slå ned motståndet och befria byn. Invånarna visar milismännen hur några lantarbetare avrättats av fascisterna enbart på grund av att de varit fackligt organiserade. Rättvisa skipas genom att byns präst, som angivit lantarbetarna, arkebuseras. Efter att stridens offer begravts vidtar ett stormöte, en intensiv politisk diskussion bland invånarna och milismännen om den revolutionära strategin och i vilken mån landägarnas mark ska kollektiviseras.

POUM-milisen befinner sig under hård press att ansluta sig till den reguljära republikanska armén. Men gruppen röstar och bestämmer sig för att vara oberoende. Vid en skjutövning exploderar Davids gevär och

Den förtvivlade scenen när milisen avväpnas av folkarmén och där Davids illusion om en enad front mot fascismen går sönder. Ian Hart som David i vit skjorta.

han tvingas uppsöka ett sjukhus i Barcelona. När han tillfrisknat tar han in på ett pensionat som Blanca rekommenderat, och finner henne själv där. Morgonen därpå hittar Blanca en arméuniform i Davids ryggskäck – han har beslutat att gå med i folkarmén. Hon känner sig sviken och rusar därifrån.

Davids pluton sänds till att bekämpa en anarkistisk grupp som håller telefonstationen i Barcelona. Motsättningarna mellan de olika vänstergrupperingarna verkar till en början bara gälla olika åsikter om vägen till det gemensamma målet. Men efter hand tvingas David se saker som han tidigare inte velat se, saker som till slut får honom att lämna Barcelona för att återförenas med sina forna kamrater.

Under en strid med Falangen ser sig milisgruppen tvingad att dra sig tillbaka i brist på eldunderstöd. När den kommunistledda folkarmén kommer, med bl a Gene Lawrence, är det inte för att hjälpa utan för att avvärja dem och arrestera milisens ledare. I det tumult som uppstår när de vägrar lägga ner sina vapen dödas Blanca.

David följer Blancas kropp till hennes hemby för att begravas. Han samlar lite jord från hennes grav i

Blancas röda halsduk, och desillusionerad återvänder han till England.

Historien om David är infattad i en ramberättelse som utspelar sig i nutid. Efter Davids död går hans unga dotterdotter igenom morfaderns tillhörigheter, hans brev från Spanien, tidningsklipp om spanska inbördeskriget och fotografierna av honom och hans kamrater i milisen. På begravningen läser hon upp en dikt som hon funnit bland hans papper och låter jorden som David sparat falla på hans kista.

Spanska inbördeskriget 1936–39

Man behöver inte veta mycket om det spanska inbördeskriget för att uppleva *Land och frihet* som en stark och gripande film. Men med kunskaper om den historiska verkligheten fördjupas förståelsen av filmberättelsen, och kanske också förmågan att dra paralleller mellan då och nu.

Vid mitten av 1930-talet var Spanien ett av Europas fattigare länder. Miljoner jordlösa bönder levde i misär, som de gjort i århundraden. De sociala, ekonomiska och politiska motsättningarna mellan å ena sidan de stora jordägarna, industriägarna, kyrkan och militären, å andra sidan

bönderna, arbetarna och en stor del av de intellektuella var djupgående och skarpa.

1931 hade monarkin avskaffats och den spanska republiken utropats. De närmaste åren präglades av kampen mellan högern och vänstern, som ibland tog sig våldsamma uttryck. Inför parlamentsvalen i februari 1936 bildades Folkfronten, där vänsterrepublikaner, socialister och kommunister ingick. Även POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista), en antistalinistisk grupp som brutit sig ur kommunistpartiet, anslöt sig till Folkfronten. Anarkisterna, som hade starkt stöd bland de spanska arbetarna, ingick inte i fronten men stödde den regering som bildades efter Folkfrontens jordskredsseger. Även självständighetsrörelserna i Katalonien och Baskien stod bakom regeringen.

Folkfrontsregeringen började genast planera en jordreform, som skulle ge de fattiga bönderna tillgång till jord. Andra sociala reformer och åtgärder för att minska kyrkans makt stod också på dagordningen.

Den 17 juli 1936 startade en grupp officerare i spanska Marocko en revolt mot den folkvalda regeringen. Revolten, som leddes av en grupp generaler med Francisco Franco i spetsen, spred sig snabbt till det spanska fastlandet. Så gott som alla officerare, större delen av armén, kyrkan och högerpartierna i parlamentet ställde sig på rebellernas sida i det blodiga inbördeskrig som följde.

Redan i augusti 1936 anslöt sig 27 europeiska stater till den s.k. noninterventionspakten. Det innebar att de förband sig att inte ingripa i den spanska inbördesstriden, att inte förse någondera sidan med vapen och att hindra frivilliga från att delta i kriget. Även USA lagstiftade om ett vapenembargo. Alla västmakterna, liksom Sverige, höll fast vid denna ickeinblandningspolitik under de nästan tre år som kriget varade.

Dock kunde de inte hindra att tusentals frivilliga, arbetare, arbetslösa och intellektuella, socialdemokrater och kommunister, illegalt tog sig till Spanien för att kämpa på den republikanska sidan. Från Sverige deltog omkring 500 frivilliga, varav ungefär en tredjedel stupade.

Även Hitlertyskland, Mussolinis Italien och Sovjetunionen under Stalin undertecknade noninterventionspakten. Men Tyskland och Italien stödde från första början Francosidan med mängder av krigsmateriel och "frivilliga" arméförband. Tyska flygvapnet bombade städer och byar, bland andra

den lilla staden Guernica som blev känd genom Picassos målning med samma namn.

Sovjetunionen skickade inga trupper till Spanien, men däremot rådgivare, tekniker och framför allt krigsmateriel, som förmedlades till regeringssidan genom den Kommunistiska internationalen. Detta gav efter hand det spanska kommunistpartiet och indirekt Sovjetunionen ett allt större inflytande över regeringens politik.

I maj 1937 utbröt väpnade strider i Barcelona mellan å ena sidan anarkisterna och POUM, å andra sidan kommunister och katalanska nationalister. I efterdyningarna av dessa händelser tvingades den socialistiske premiärministern avgå och kommunisterna stärkte sitt grepp om regeringen. POUM förbjöds och dess ledare arresterades.

Ett år senare var det republikanska motståndet mot de militärt överlägsna rebellerna i det närmaste brutet. Den 28 mars 1939 tågade Francos trupper in i Madrid och inledde en period av fascistisk diktatur som skulle vara i 36 år.

Den spanska jorden

Ken Loach är en regissör som brukar föredra det konkret mänskliga framför det abstrakta eller metaforiska. När han någon gång använder sig av en symbol är den alltid vald med yttersta omsorg. I *Land och frihet* är den bärande symbolen näven med jord, inlindad i det röda tygstycket.

David har tagit jorden från samma plats där Blanca begravdes, på kollektiviserad mark. För honom symboliserar den på samma gång kärleksminnet av Blanca och det politiska mål som hon och hennes kamrater i milisen stod för: det gemensamma ägandet av jorden.

I ett vidare perspektiv står den torra jorden som en bild för det spanska folkets hårda livsvillkor, fattigdomen och den sociala och politiska efterblivenhet som präglade Spanien på 30-talet och som kom att konserveras under de långa decennierna av Francos regim.

Säkert är Ken Loachs val av denna symbol också en hälsning till den store holländske dokumentärfilmaren Joris Ivens och hans film *Den spanska jorden* från 1937.

Den spanska jorden skildrar två parallella förlopp: det militära försvaret av Madrid och byggandet av en bevakningsanläggning i en liten by där bönderna för första gången brukar sin egen jord; två sidor av samma process som knyts samman genom en person, den unge soldaten Julian som deltar i

striderna utanför Madrid och sedan kommer hem till byn på permission.

Ken Loachs perspektiv påminner om Ivens. Inte heller han skildrar inbördeskriget som en strid mellan två arméer, utan som det spanska folkets kamp för en människovärdig framtid, mot en militärt överlägsen och hänsynslös fiende. I början av filmen betonas hur de olika milisgrupperna uppstått ur arbetarnas fackliga och politiska organisationer. Inom milisen råder en form av stormötesdemokrati. I byn som Davids grupp befriar har några lantarbetare skjutits av fascisterna, inte för att de deltagit i den militära kampen utan enbart på grund av att de varit fackligt organiserade. Byborna och milisen skipar rättvisa genom att skjuta byns präst, som angivit lantarbetarna.

Efter avrättningen av prästen följer en av filmens nyckelscener, den långa diskussionen om kollektiviseringen av jorden. En majoritet av byborna tycks vara för kollektivisering, inte av ideologiska skäl utan mer spontant. De ser att ett gemensamt ägande av jorden skulle skapa större rättvisa, underlätta ett effektivt brukande av marken och ge ett överskott för att försörja de bondesoldater som vid fronten försvarar denna och alla andra byar. Den bonde som motsätter sig kollektiviseringen gör det inte heller av politisk övertygelse, utan därför att han helt enkelt inte vill avstå från något av det relativa välstånd han lyckats bygga upp för sig och sin familj.

Till slut tillfrågas milissoldaterna vad de anser. Då reser sig amerikanen Gene Lawrence och håller ett politiskt tal, vars innebörd först efter hand blir tydligt. Lawrence, som liksom David är kommunist, är för kollektivt ägande i princip. Ändå hävdar han att byborna bör avstå från att kollektivisera jorden. Det viktiga, säger Lawrence, är att vinna kampen mot fascisterna. För att göra det räcker det inte med stödet från Sovjetunionen. Den spanska republiken behöver stöd från västmakterna, och det kommer den inte att få om man för en uttalat socialistisk politik.

Lawrence får häftigt mothugg från flera av sina kamrater i milisen, bland andra fransmannen Bernard, skotten Jimmy och inte minst Blanca som själv kommer från en kollektiviserad by. I omröstningen som följer beslutar byborna att följa deras linje.

★ Diskutera stormötet och debatten om kollektiviseringen. Vilka politiska skiljaktigheter framkommer i diskussionen? Diskutera skillnaden i politiska

teorier och böndernas mer jordnära resonemang. Kan man förstå bonden som motsätter sig kollektiviseringen?

Folkfrontspolitik och revolution

De åsikter Lawrence framför i diskussionen om kollektiviseringen är inte tillfälliga. De är ett uttryck för den s.k. folkfrontspolitik som Sovjetunionen och Komintern, den sovjetdominerade kommunistiska internationellen, förespråkade som strategi mot fascismen i Europa. Kommunisterna, socialdemokrater och socialister av andra schatteringar borde samarbeta med varandra och med icke-socialistiska demokrater och liberaler mot det fascistiska hotet. Därför gällde det för vänstern att inte provocera sina borgerliga samarbetspartners med en alltför radikal politik. På det internationella planet motsvarades folkfrontpolitiken av Sovjetunionens strävan (före 1939) att bilda en allians med västmakterna mot det nazistiska Tyskland.

Mot folkfrontpolitiken ställde andra, mer radikala, grupperingar en revolutionär strategi med målet att arbetarna och bönderna skulle ta makten i samhället som skulle gå hand i hand med kampen mot fascismen, vars starkaste stöd ju kom från jordägare, kapitalister, den mäktiga katolska kyrkan och militärmakten.

Samförstånd eller splittring?

Det var dessa ideologiska skiljelinjer som ledde till splittring på regeringssidan i det spanska inbördeskriget, en splittring som Joris Ivens och andra samtida skildrare av kriget valde att bortse från. Leif Furhammar och Folke Isaksson skrev i sin bok "Politik och film" (1968):

"För Ivens var det angeläget att betona samförståndet, de republikanska soldaternas solidaritet med folket och folkets förtroende för soldaterna, enigheten i ett inbördeskrig. En sådan skildring överensstämde med hans egen vision. Han skulle ha varit mer 'objektiv', om han också hade uppehållit sig vid skiljaktigheterna, motsättningen mellan effektiva Moskvakommunisterna och svärmiskt revolutionära medlemmar av trotskistorganisationen POUM exempelvis. Men det var inte en objektiv film som han hade fått i uppdrag att göra. Hans film skulle vara ett ställningstagande, och ett politiskt ställningstagande kan aldrig bli verksamt om man försöker göra alla parter och alla aspekter rättvisa. Man kan inte vara oväldig, om man har en angelä-

genhet."

För Ken Loach är det just denna motsättning och hans eget ställningstagande till den som utgör "angelägenheten". Skickligt, till en början nästan omärkligt, skildrar han hur sprickan växer fram. När David ansluter sig till POUM-milisen istället för till den kommunistledda Internationella brigaden skriver han hem till sin fästmo att det inte spelar någon roll. Alla kämpar ju ändå för samma sak! Den första antydningen om en konflikt finns i den ovan beskrivna scenen där man beslutar om kollektiviseringen.

Nästa steg i händelseutvecklingen är milisgruppens omröstning om anslutning till folkarmén. Folkarmén var en reguljär armé som byggts upp av regeringsidan efter krigsutbrottet (eftersom huvuddelen av den gamla armén anslutit sig till rebellsidan) och som stod under direkt befäl av den republikanska regeringen. Denna leddes av socialdemokrater, men kommunisternas inflytande var starkt, inte minst genom de påtryckningsmöjligheter som vapenhjälpen från Sovjetunionen gav.

Vapnens makt

Tillgången till vapen var en avgörande faktor i det spanska inbördeskriget. Liksom i Bosnien 55 år senare riktade sig vapenembargot formellt mot båda parter i kriget, men på samma sätt som där var den ena parten redan från början militärt välutrustad och den andra praktiskt taget obehäpnad. I Spanien försågs rebellsidan dessutom med stora mängder krigsmateriel från Tyskland och Italien.

I *Land och frihet* anländer David till fronten tillsammans med en sändning uråldriga gevär, som måste varit omoderna redan under första världskriget. Med dessa tränar och strider han och hans kamrater, men hoppas hela tiden på bättre vapen. När de till slut erbjuds sådana är det på villkor att de upplöser sin självstyrande milisgrupp och uppgår i den traditionellt hierarkiska folkarmén.

Majoriteten av gruppen väljer att behålla sin självständighet och därmed sina omoderna vapen. Minoriteten finner sig i beslutet, men när ett av gevärerna exploderar och skadar David har Gene Lawrence fått nog. Han lämnar gruppen för att själv gå med i folkarmén.

David skickas till Barcelona för sjukhusvård. De människor han möter där övertygar honom om att han gör bäst i att ansluta sig till folkarmén. När Blanca oväntat och ovetande om Davids planer dyker upp i Barcelona är det

bäddat för konflikt. Blanca berättar om påtvingade förändringar i milisens fria och jämlika organisation, till exempel att kvinnorna inte längre får delta i strid utan måste tjänstgöra som kokerskor eller sjukvårdare. Hon tar för givet att David planerar att återvända till gruppen, och David tiger till dess Blanca hittar en arméuniform i hans ryggsäck och lämnar honom i vredesmod.

David blir kvar i Barcelona och deltar i de inbördes striderna i staden, men efter en skottväxling med en grupp anarkister har han fått nog. "Aldrig mer", säger han och återvänder till fronten och sina gamla kamrater.

Milisgruppen står nu under befäl från folkarméns kommando, men är lika dåligt beväpnade som förut. De genomför ett heroiskt anfall mot en rebellställning, erövrar den och håller den i desperat väntan på utlovade förstärkningar. Förstärkningarna anländer aldrig. Däremot kommer till slut en order om att lämna ställningen och återvända till den tidigare positionen. Alla förluster i döda och sårade, allt hjältemod och all skräck har varit förgäves.

Till sist, när gruppen är tillbaka i sitt läger, anländer folkarmén: tre lastbilar fullastade med soldater under befäl av en osympatisk spansk officer. Vid hans sida finns en politisk kommissarie – Gene Lawrence! Deras uppgift är att avvapna milisgruppen och tillfångata officerarna. POUM:s nationella ledare befinner sig redan i fängelse, anklagade för förräderi.

Omringade av uniformerade och tungt beväpnade soldater tvingas gruppen lämna ifrån sig sina omoderna gevär. Officerens arrogans provocerar till slut en av milismännen att höja sitt gevär. Blanca springer fram för att hejda honom och träffas av en kula från officerens pistol. Scenen utgör filmberättelsens klimax och har en stark känsloladdning. Officerens hänfulla självsäkerhet och Lawrences svekfullhet ställs effektivt mot de förtvylade och utmattade milismedlemmarnas värnlöshet inför övermakten, men också deras obrutna värdighet i nederlagets ögonblick.

★ Kan man förstå Gene Lawrences beslut? Sviker han gruppen? Vad har fått David att tvivla på milisen? Varför reagerar Blanca som hon gör när hon finner uniformen i Davids ryggsäck? Varför återvänder David till milisgruppen?

Filmen och den historiska sanningen

Betyder då detta att Ken Loach, till skillnad från Joris Ivens, berättar den objektiva och fullständiga sanningen om det spanska inbördeskriget? Naturligtvis inte. Givetvis har Loach haft tillgång till mer information än Ivens, som gjorde sin film mitt under kriget, men även han har gjort medvetna val: av berättarperspektiv, av att berätta vissa saker och utelämnat andra. Till exempel väljer Ken Loach att inte skildra den republikanska sidans övergrepp mot medlemmar av den gamla överklassen. Det är ett legitimt val, men det är inte "objektivt". Det finns ingen enda, absolut och fullständig sanning om komplicerade historiska skeenden, i varje fall ingen som ryms inom ramen för en film, oavsett om den är dokumentär eller fiktiv berättelse.

Vad filmen kan göra är att ge liv och mänsklig gestalt åt en aspekt av ett skeende, åt en hypotes om verkligheten. I *Land och frihet* berättar Ken Loach sin sanning om det spanska inbördeskriget. De historiska fakta som hans berättelse baseras på och den tolkning han gör av dem bidrar till att öka våra kunskaper om och vår förståelse av vad som skedde då. Kanske ger de oss också ett red-

skap för att bättre förstå vår egen tid.

★ Diskutera vilken bild regissören Ken Loach ger av kriget och händelserna i Spanien. Hur formas vår bild av det förflutna genom en film som denna, som har ett syfte att skildra ett historiskt skeende?

Då och nu

1930-talets Europa kan förefalla avlägset för unga människor idag. Mycket har förändrats i vårt sätt att leva och att se på världen. Men nu liksom då plågas Europa av massarbetslöshet och social oro. På nytt finns en grogrund för nynazism och fascism. Efter många år av fred har det visat sig att konflikter med rötter många generationer tillbaka i tiden fortfarande kan leda till krig. I det forna Jugoslavien pågick folkmord och "etnisk rensning", medan stormakterna återigen såg på efter att ha förbundit sig att inte sälja vapen till någondera sidan.

Ken Loach låter nutiden representeras av Davids dotterdotter, en vanlig tjej ur arbetarklassen som förmodligen aldrig intresserat sig för politik. Det verkar inte heller som om hennes morfar någonsin berättat för henne om sin tid i Spanien, kanske på grund av det bittra slut den

fick. Men efter hand som den unga flickan i filmen tar del av morfaderns erfarenheter förändras hon, blir starkare och modigare. Vid begravningen vågar hon ta initiativet och se till att de upplevelser som sannolikt var de viktigaste i Davids liv inte blir bortglömda

när han är död. Det är en hoppfull bild av vad kunskapen om det förflutna kan betyda för vår gemensamma framtid.

★ På 1930-talet var det självklart för en ung man som David att vara fackligt och politiskt engagerad. Steget att resa till Spanien och kämpa för sina ideal med vapen i hand var stort, men ändå logiskt. Hur ser det ut idag? Idag är relativt få ungdomar aktiva i de traditionella politiska organisationerna. Engagemanget för fred och social rättvisa är emellertid stort, men har funnit nya vägar genom rörelser som exempelvis Attac. Diskutera denna utveckling.

Mer att läsa

Furhammar, Leif & Isaksson, Folke, Politik och film (PAN/Norstedt, 1968)

Gellhorn, Martha, Den tredje vintern. Reportage 1936-1990 (Ordfront, 1995)

Hemingway, Ernest, Klockan klämtar för dig (Bonniers, 1997)

Orwell, George, Hyllning till Katalonien (Litteraturfrämjandet, 1989)

Risberg, Åsa, Diktarnas krig. De svenska författarna och spanska inbördeskriget. (Almqvist & Wiksell International, 1986)

Sahchar, Nathan, Den gåtfulla passionen. Essäer om den spanska världen (Atlantis, 1997)

PRODUKTIONSUPPGIFTER

England 1995

Originaltitel: Land and Freedom

Manus: Jim Allen

Regi: Ken Loach

Foto: Barry Ackroyd

Kostym: Ana Alvargonzalez

Klippning: Jonathan Morris

Musik: George Fanton

I ROLLERNA

David – Ian Hart

Blanca – Rosana Pastor

Maite – Iciar Bollain

Gene Lawrence – Tom Gilroy

Bernard – Frederic Pierrot

TEKNISKA UPPGIFTER

Speltid: 109 min

Format: Vidfilm

Ljud: Dolby SR

Censur: 15 år

Svensk premiär: 25.12.95

DISTRIBUTION

Sandrew Metronome, Box 5612, 114 86 Stockholm Tel 08-762 17 00, fax 08-10 38 50 www.sandrewmetronome.se

David (Ian Hart) är en av alla de frivilliga som kom från olika Europeiska länder för att kämpa för att slåss mot den lagligt valda regeringen mot Francos fascistiska uppror.